

נג ע"ב

[א] גמרא לפחמין - רשום עליו קו. לכהמין.

אור אליהו

[א] בגמרא: "רבי אבהו, כי הוה משתעי בלשון חכמה הוה אמר הכי, אתריגו לפחמין, ארקיעו לזהבין, ועשו לי שני מגידי בעלטה. איכא דאמרי, ויעשו לי בהן שני מגידי בעלטה". כך היא הגירסא שלפנינו בגמ'. אמנם בש"ס של רבינו היה רשום עליו, דהיינו על תיבת "פחמין" – קו. ובגליון הש"ס הוסיף

מרובה דף סג, ובהרבה מקומות בהש"ס, מיייתי בפשיטות כהאי תנא, מה הפרט מפורש פרי מפרי וגידולי קרקע" (ואולי זה כוונת רבינו בביאורו: "ושייך שפיר לישנא דקאמר והאיכא, שהיה להם ברייתא ידועה, הובאה בכמה מקומות בש"ס וירושלמי"). ובשו"ת שערי ציון (שם) הוכיח שהבבלי חולק בזה על הירושלמי ולשתי הברייתות מערבין כמיהין ופטירות, ע"ש שהאריך בזה, וכעין זה בשערי זיו (שם).

45. לפנינו בירושלמי הגירסא "התריגו", אמנם בביאורי הגר"א לירושלמי מבואר שגרס "אתריגו". 46. כגון המאמר שלפני כן: "רשאי בעל הבית להאכילה פקיעי עמיר, בשביל שלא תאכל הרבה בשעה שהיא דשה".

47. לשון ביאורי הגר"א לירושלמי (שם) כתב יד א'. וכעין זה כתב (שם) בכתב יד ב' בפירוש השני (וכן כתב במנחת יהודה בשם הגאון רבי יוסף בר סולוביצ'יק זצ"ל בעל שו"ת בית הלוי). וכן כתב בפני משה: "וזה כשמאכילין אותו לכהמות אינה יכולה לאכול אח"כ הרבה" (אלא שהוא פירש אתריגו מלשון טרגיס וטיסני). אמנם בכתב יד ב' בפירוש הראשון כתב שהכוונה על הפועלים: "פירוש, ליתן אתרוג לפועלין לאכול תחילה, כדי שיאכלו מעט מן הפירות שיאכלו אחר כך". וכעין זה בר"ש סיריליאו ובשו"ת מהרש"ם (עיין הערה הבאה). ומה שקרא לפועלים "בהמין" כתב הר"ש סיריליאו: "ואית דגרס הכא לכהמין, והן עובדי האדמה בחמורים ושוורים".

"דתניא, ונתת הכסף בכל אשר תאוה נפשך - כלל, בבקר ובצאן וביין ובשכר - פרט, ובכל אשר תשאלך נפשך - חזר וכלל. כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, מה הפרט מפורש פרי מפרי, וגידולי קרקע, אף כל פרי מפרי וגידולי קרקע". וכתב הריטב"א (ד"ה אף כל): "אף כל פרי מפרי וגידולי קרקע - פירוש, ולמעוטי כמהין ופטירות, דלא פרי מפרי ניהו". וכן הוא בב"ק (נד ע"ב, סג ע"א) וכתב שם רש"י (ד"ה פרי): "פרי מפרי - ולד מולד, יין מענבים ושכר מתמרים, למעוטי כמהין ופטירות" כו'. וכן הוא בנזיר (לה ע"ב). ונראה הטעם שלא הביא רבינו משם, משום ששם לא כתוב בגמ' במפורש למעט כמהין ופטירות והנה בירושלמי (מעשר שני א, ג) מבואר שנחלקו רבי ישמעאל ורבי עקיבא כיצד לדרוש את הפס' "ונתת הכסף בכל" וגו' ואומרת הגמ': "מה נפק מן ביניהון, דגים וחגבים כמהין ופטירות, כרבי עקיבא נקחין בכסף מע"ש". והגאון רבי אליהו ראם זצ"ל (בספר הזכרון אדרת אליהו, יד) תמה על רבינו, שכיון שהדבר הוא מחלוקת תנאים, ולרבי עקיבא כמיהין ופטירות נקחים בכסף מעשר שני, מדוע (לגירסת רבינו) הקשתה הגמ' בפשיטות "והאיכא כמהין ופטירות" (אלא על כרחן שהראיה של רבינו יוחנן היא מהרישא של המשנה ולגבי עירוב). ואולי אפשר לתרץ על פי מה שכתב המראה הפנים (שם) לתרץ מדוע פסק הרמב"ם (שם) לא כרבי עקיבא: "וטעמיה דהכריע כדרשת האי תנא, משום דבפרק

[ב] שמא לא הנחת פאה בראשונים - צ"ל שמא הנחת פאה על ראשונים.

אור אליהו

שלפנינו בגמ'. והנה על גירסא זו קשה, מדוע אמרה לו "שמא לא הנחת פאה בראשונים", הרי בודאי לא הניח פאה בראשונים⁴⁹. ואולי משום כך לדעת רבינו צריך לומר: "שמא הנחת פאה על ראשונים". ולפי גירסא זו כוונת האישה לומר לרבי יהושע בן חנניא, שמא הטעם שהשארת בפעם הזאת כל כך הרבה בקערה, הוא משום שאתה רוצה לשייר פאה גם על שתי הפעמים הקודמות שלא שיירת בהם כלום, ובזה רצתה לרמוז לו על מה שלא הניח פאה בראשונים⁵⁰.

חכמה, שלא יבינו הפועלים להחם הגחלים ולבשל המאכל כדי שישבעו הפועלים" (וכעין זה בר"ש סיריליאו, אלא שמשמע שגרס בירושלמי "פחמין"). והנה לפי המהרש"ם יותר אתיא שפיר שנחשב הדבר: "לשון חכמה" ודו"ק.

49. והמהרש"א כתב לתרץ: "גם כי ודאי היה לה שלא הניח פאה בראשונה, אמרה כן בלשון שמא מדרך המוסר. ומזה הטעם שלא הגידה לו להדיא אלא על ידי שהקדיחה לו בפעם שלישית" כו'.

50. ובספר שרביט הזהב כתב לבאר כן גם לפי הגירסא שלפנינו: "שם שמא לא הנחת - פירוש או שמא הטעם שלא רצית לאכול, מחמת שלא הנחת פאה בראשונים הנחת תשלום שלהן היום, ובדרך בדיחות קאמרה ליה, ומהר"ש ז"ל נדחק בו ואין צורך", וכן כתב בגביע הכסף. כלומר שתיבת "שמא" לא הולכת על עצם ההנחה של הראשונים, אלא על הסיבה שרבי יהושע בן חנניא הניח הרבה בפעם השלישית, וכתב לי הגאון בעל "אורחותיך למדני" שליט"א, שזה דוחק, כי פשט לשון הגמ' (לפי הגירסא שלפנינו) הוא, שתיבת "שמא" הולכת על עצם ההנחה, ולא על הסיבה.

עוד כתב לי הגאון הנ"ל, לבאר (על פי גירסת רבינו) מדוע לא שאלה האשה את רבי יהושע בן חנניא כבר אחרי שלא שייר בפעם הראשונה והשניה.

[ב] בגמ': "אשה מאי היא, פעם אחת נתארחתי אצל אכסניא אחת עשתה לי פולין. ביום ראשון אכלתים ולא שיירתי מהן כלום, שנייה ולא שיירתי מהן כלום, ביום שלישי הקדיחתן במלח, כיון שטעמתי משכתי ידי מהן. אמרה לי, רבי, מפני מה אינך סועד. אמרתי לה, כבר סעדתי מבעוד יום. אמרה לי, היה לך למשוך ידיך מן הפת. אמרה לי, רבי, שמא לא הנחת פאה בראשונים. ולא כך אמרו חכמים, אין משיירין פאה באילפס, אבל משיירין פאה בקערה, כך היא הגירסא

והנה לפי הפירוש שהכוונה לפועלים אתיא שפיר, מדוע אמרה הגמ': "כי הוה משתעי בלשון חכמה", והיינו שאמר באופן שלא יבינו הפועלים שהכוונה אליהם. אבל לפירוש שהכוונה לבהמות קצת קשה, מה חכמה יש בזה, כך היא ההלכה שמתור ליתן לבהמה אוכל כדי שתאכל פחות בזמן העבודה. ואולי יש לומר כמו שכתב המהר"א פולדא (שם): "וי"ל גם כן דמשתעי בלשון חכמה כהש"ס בבלי, והכי קאמר, שיאדימום על ידי מספוא, כאתרוג שמחמם ומאדים". ועיין בהערה הבאה.

48. ומכל זה מבואר, שרבינו הגיה בדברי רבי אבהו בבבלי, כדי להשוות לדברי רבי אבהו עצמו בירושלמי. אמנם יש שפירשו להיפך, והשוו את דברי הירושלמי לדברי הבבלי וכגירסא שלפנינו. כך כתב בשו"ת מהרש"ם (א, קטט) שכתב: "ובהגותי על הירושלמי פ"ב דמעשרות ה"ד בהא דמייתי שם מימרא דר"א אמר התריגו לבהמין, והפני משה נדחק מאד. ואני ביארתי שהוא מאמר המובא בש"ס דילן עירובין (נג ע"ב) רבי אבהו כי הוה משתעי בלשון חכמה הוה אמר אתריגו לפחמין. והוא עפמ"ש התוס' שם נ"ה דמבושל משביע יותר מחי ושם מיירי בדין דהבעה"ב יוכל להאכיל לפועלים דבר המשביע. לזה אמר רבי אבהו בלשון

נו ע"ב

[א] תוס' ד"ה אביי אמר משכחת כו' ולא הוי מגרש רביע מהם, וי"ל וכו' - ודוחק, אבל גמ' קאמר בעיר אלף ורביע וגמ' לא חשש לדקדק.

אור אליהו

[א] בגמ': "תניא אמר רבי אליעזר ברבי יוסי, תחום ערי לויים אלפים אמה, צא מהן אלף אמה מגרש, נמצא מגרש רביע, והשאר שדות וכרמים כו' נמצא מגרש רביע, טפי מתלתא נינהו כו' אביי אמר, משכחת לה נמי במתא דהויא אלפא באלפא. תחומין כמה הוו תמניא, קרנות כמה הוי שיתסר, דל ארבע דתחומין וארבע דקרנות כמה הוי תמניא תילתא הוו. מי סברת בריבועא קאמר בעיגולא קאמר, כמה מרובע יתר על העגול רביע, דל רביע פשו לה שיתא, ושיתא מעשרים וארבע ריבועא הוי". וכתבו תוס' ד"ה אביי אמר משכחת: "ואם תאמר, לפי מה דמוקי לה לקמן במתא עגולה קשה, דתחומין הוו טפי, כמו שאנו מרבעין העיר, ולא הוי מגרש רביע מהם. ויש לומר דלא קאמר מגרש רביע אלא מתחומין שבחוץ לריבוע העיר". כלומר, כשמרבעים את העיר מוסיפים על התחומין רבע מגודל העיר, שכן ריבוע גדול מהעיגול

שבתוכו ברביע, ואם כן יוצא שהשטח של התחומין הוא כ"ד אלף ורבע אמות מרובעות, והמגרש הוא ו' אלפי אמות⁵¹, נמצא שהמגרש הוא פחות מרבע ביחס לתחומין. ועל זה תירצו תוס' שמה שאמר אביי שהמגרש רביע מהתחומין, הכוונה רק לתחומין שמחוץ לריבוע העיר⁵². ורבינו בגליון הש"ס שלו כתב שזה דוחק, שכיוון שהורדנו משטח המגרשים את השטח שהריבוע יתר על העיגול, אם כן על כרחך ששטח זה נוסף לתחום העיר, וכשאמר רבי אליעזר ברבי יוסי שנמצא מגרש העיר רביע, משמע ששטח המגרש הוא רביע מכל התחומין.

אבל התירוץ לקושיית התוס' הוא, שכשאביי אמר שמדובר בעיר אלף אמה, אין הכוונה לאלף אמה בדיוק, אלא גמ' קאמר בעיר שהיא אלף ורביע, כלומר⁵³, אורך העיר הוא אלף ורביע, ורוחב העיר הוא אלף. ומה שאמר

והיינו, משום שסברה האישה, שכיוון שדין זה, לשייר לשמש בקערה, הוא מטעם דרך ארץ, יתכן שרבי יהושע בן חנניא לא חש לזה (כמו שכתב המרש"א: "וצ"ל דרבי יהושע לא היה חש להא, כיון דאינו אלא מהלכות דרך ארץ"). אבל לאחר שראתה שפעם השלישית לא אכל כלום, סברא שמא הוא כן נוהג בהנהגת דרך ארץ זו, וכוונתו בזה להשאיר על שתי הפעמים הקודמות.

51. שכן שטח המגרש כולל העיר הוא 9,000 אמות מרובעות, אבל כיוון שמדובר שהעיר היא עגולה צריך להוריד רביע, דהיינו 2,000 ורביע, נמצא מגרשי העיר עם העיר הוא 6,750 ושלושה רבעים. והעיר עצמה כשהיא עגולה היא 750, אם

52. ולכן החשבון הוא מדוייק, שתחומי העיר הם 18,000 והמגרשים ללא העיר הם 6,000, אם כן כשנחלק 24,000 ב-6,000 נקבל בדיוק רביע.

53. להבנת דברי רבינו בזה נעזרתי בספר נחל הערבים, שביאר את הגהת רבינו. וכן ברב אליעזר יהודה קרליבך שליט"א שהסביר לי את דברי נחל